

проф. д-р ЧАВДАР НИКОЛОВ

ЮГОЗАПАДЕН УНИВЕРСИТЕТ „НЕОФИТ РИЛСКИ“, БЛАГОЕВГРАД

ПЛАВАНЕТО В ПАЗАРНИТЕ ВОДИ ИЗИСКВА СОЛИДЕН НАБОР ОТ СЪВРЕМЕННИ ЗНАНИЯ

SAILING IN MARKET WATERS REQUIRES A SOLID SET OF MODERN KNOWLEDGE

Prof. Dr. CHAVDAR NIKOLOV

SOUTH-WEST UNIVERSITY "NEOFIT RILSKI", BLAGOEVGRAD

Abstract: In the text of the present paper the world economy has been compared to the surface of the planet Earth. Thus, alike the planet which has some 71% of its total surface covered by waters: oceans, lakes and rivers, and some 29% of dry land, it has been accepted that these two shares of the Earth's surface (the water areas and the dry land) correspond to market and to state regulation and state intervention (i.e. to the overall stabilizing role of the state).

People prefer to live in the comfort of the dry lands with their security and safety, but they could not survive without water as well. It is not by chance that in the science of geopolitics it is stressed on the fact that mainly the so-called "sea nations" appear to be also "trade nations", and these very same nations are the true boosters, the true engines of progress. In these very same nations history really happens and there is and real advancement of civilizations. Sea is a window to discovery, re-discovery and utilization of new worlds and it connects the continents. The costal areas, the costal strips, seen from the inland, may look like as a boundary, however this is illusionary. Seen from the sea, the costal areas are the entrance for the heartland, which in economic point of view is their most important role.

Key words: free market, state regulation, state intervention

Всякакви аналогии са изконно рискови с оглед евентуално превратно, преднамерено или повърхностно тълкуване на фактите и зависимостите. Но често аналозите, предлагайки нов, неочакван дори за автора ракурс, осветяват неподозирани "тъмни ъгли", изясняват пренебрегвани до този момент аспекти, или като минимум спомагат за по-нагледното обяснение и разбиране на природните и обществени връзки и закони. Дава се простор на фантазията, на асоциативното мислене и по този начин се осигурява възможност за познанието съответно да се задълбочи и разшири.

В настоящия текст ще си позволя да сравня световната икономика с повърхността на нашата планета Земя. Със 71% от общата ѝ площ преобладаваща е водата: реки, езера, морета, океани... Това приемаме, че е пазарът. 29% -ната суша, континентите и островите, са аналог на държавното

регулиране, държавната намеса, държавното присъствие, държавната стабилизираща роля.

Хората предпочитат да живеят в уюта на сушата, със сигурност, защитеност и безопасност, но доказано без водата не могат да минат. Неслучайно науката за геополитиката заостря вниманието към факта, че точно "морските нации" се явяват "търговски нации", те са истинските носители, двигателите на прогреса, в тях най-бързо се случва историята и напредва цивилизацията. Морето е прозорец към откриването, преоткриването и усвояването на нови светове, то свързва континентите. То именно позволява достъпност до бреговете на всяка суша. Бреговата ивица може, погледната откъм сушата да изглежда като граница, като предел, но това е по-скоро илюзорно-ефимерно. Откъм морето тя е входът, през който се навлиза далеч навътре в хартланда,

което от икономическа гледна точка се явява най-важно значимото.

Европейската континентална цивилизация е положила много усилия, с годините е набрала опит и е инвестирала достатъчно знания в обуздаването на прищевките, извращенията и крайностите на пазара. Както аналогично са коригирани големите реки, в отделни участъци е удълбчавано дъното, премахвани са бързеи и водовъртежи, изправяни са завои, така че коритата им да станат годни за корабоплаване. Както речната вода се използва за водоснабдяване и иригационни цели, за задвижване на електроцентрали и прозводство на ток, а в миналото, преди индустриалната революция, е служила също като двигателна сила на воденици, дъскорезници, тепавици и на други занаятчийски и селскостопански механизми. Както са строени диги и бентове за предотвратяване на нежелани наводнения, копани са изкуствени канали и са изградени шлюзове за по-евтини и бързи доставки на стоки. Така и европейският пазар понастоящем е вкаран в някакви "човешки рамки", той, както и реките, служи на обществото. "Пазарна икономика, но не и пазарно общество" бе концепцията лансирана от френския премиер Лионел Жоспен, есенциално илюстрираща цивилизационното европейско разбиране на социалните и икономическите задачи на най-новата епоха и техните приемливи за сегашния ден решения.

Естествено, с човешката намеса в пазарните отношения не бива да се прекалява. Планово тоталитарната система, фундаментално идеологически отрекла пазара, постъпи по безобразен начин и с някои реки. Хищническото използване за "интензифициране" производството на памук, необходимо включително за военни цели, на водите на двете средноазиатски реки Амударя и Сърдаря доведе до почти пълното ликвидиране на прекрасното някога

Аралско море и превръщането му днес в хранилище на високотоксични отпадъци.

Но недомислята съвсем не свършиха дотук. Като "спасителен план" през втората половина на XX век бе лансиран прословутият мегаломански проект за обръщане течението на северните сибирски реки. Само разпадането на Съветския съюз и преходът към пазарна икономика предотвратиха вече начертаното и проектирано на картата ново безумно, грубо посегателство над природата с практически непредвидими глобални последици.

Моретата и океаните съставляват различен, отделен контекст, в конкретен и метафоричен смисъл. Тук участието на сушата във водата обективно е по-ограничено. Европейските нации слабо могат да влияят върху световния пазар и върху тенденциите на него. Даже на най-голямата икономика в света, на тази на Съединените щати, ѝ е трудно да следва някакви предварително предначертани насоки. В световната търговия и международните финанси достатъчно често, циклично, става дума за обстоятелства и явления, сравними с природните, за размах и въздействие на истински непреодолими сили. За огромни морски вълни, урагани ветрове, за тайфуни и цунамита.

Човек през годините е извършвал драгажни работи в морските пристанища, отнел е за своите потребности част от морето и е създал суша, свързал е морета и океани посредством Суецкия и Панамския канали, изградил е множество солидни пристанищни стени, начертал е на картата морските пътища, прокара е презокеански кабели за комуникация... Започнало е усвояването залежите на морския и океански шелф, напоследък стартира също полагането на нефто и газопроводи по дъната на моретата. Но дотам!

Не само "Титаник" е потънал, ежедневно в дълбините на моретата и океаните някъде по света изчезва поне по един кораб. Аварията на петролната

сонда в Мексиканския залив освен непредпазливост илюстрира още и степента на човешката повърхностна неподготвеност за извънредни ситуации. Въпреки съвременната технологична самоувереност се оказва, че методи за запущване на бликация от дъното нефт трябваше да се разработват “в движение”, постфактум. По сходен начин може да се разбира и поредицата от атомни аварии във Фукушима след опустошителното цунами, връхлетяло Япония. Ясно е, че и в двата конкретни случая “сушата” не е взела навременно и достатъчно мерки в океана, не се е застраховала и презастраховала в нужната степен. Независимо, че при природните стихии винаги е налице някаква непредвидимост, човек е длъжен да минимизира риска и да отчита страничните последици, неотменно съпътстващи действията му. Казаното се асоциира пряко със ситуацията и на световните пазари, особено с тази на фондовите борси.

Случайно или не, и двете горепосочени бедствия съвпаднаха по време с актуалната световна финансово стопанска криза, т.нар. “Голяма рецесия”, и така придобиха еднозначно предупредително символично значение. А въпросната глобална криза показателно се разрази, както пише нобелистът Пол Кругман, точно когато всеобщото разпространеното мнение бе, че “тъй като икономистите и политиците са научили своя урок... нищо, подобно на Голямата депресия не може да се случи”. Но, както непосредствено по-долу самият Пол Кругман реторично задава въпроса: “Или пък може?”

Вече стана ясно, че е глобалното сътресение е напълно реално и “фактът, че нещо такова може да се случи днес, би трябвало да накара всеки, притежаващ усет за история, да потрепери”¹.

¹ Вж. П. Кругман “Завръщането на икономиката на депресията и кризата от 2008 г.”, Изд. Изток – Запад, София 2009 г., стр. 7

“Истина е, че съпротивата срещу капитализма вече няма живец”². Но човешкото мислене исторически показва обезпокоително махално люшкане по отношение на държавното регулиране на пазарните отношения, на редуващи се проглеждане и слепота спрямо т.нар “пазарни провали”. Увлечението най-вече в англосаксонския свят по неолибералните, пазарно фундаменталистки и либертариански идеи и съответният “демонтаж на спасителната техника”, на регулациите във финансовата и икономическата сфера, въведени още от президента Рузвелт, доведе в наши дни до неочаквано голяма, глобална катастрофа. Ако се върнем към прецедента “Титаник”, непредвидливо, както на борда на презокеанския лайнер, не бяха осигурени достатъчно спасителни лодки, а непроницаемите прегради на кораба бяха изпъстрени с толкова многобройни вратички и люкове, че се оказаха напълно проницаеми за морската вода.

Плаването в бурните финансови океани през последните двадесет и пет години започна да се извършва с набързо проектирани и построени кораби, водени от неподготвени, авантюристично настроени капитани, без професионални лоцмани, с безогледно алчни сбирцини от кол и въже, вместо с адекватно тренирани екипажи. Докато дъната на плавателните съдове пропускаха и трюмовете им се пълнеха с вода, докато се сблъскаха с подводни и надводни рифове, на злощастните, неориентирани пътници, на обикновените граждани им бе демонстрирано компютърното отделение, където на екраните всички графични стрелки абонаментно неизменно сочеха само напред и нагоре.

Естествено, както вече посочихме в текста, световният океан не подлежи на укротяване от страна на човека даже в най-отдалеченото научно фантастично

² Вж. пак там, стр.18

бъдеще. Но корабоплаването по него днес е нелогично да се базира на техниката, навигацията, начините за оцеляване и спасение, въобще на знанието и манталитетната нагласа от времето на Робинзон Крузо и Адам Смит, колкото и безспорно велик икономист да е последният. Новата световна финансова архитектура, включително европейският “Пакт за стабилност”, със сигурност няма да снемат от дневен ред “големите проблеми”, няма да отменят стихийните “океански” сериозни симетрични и асиметрични шокове за икономиките на държавите. Но ще ги омекотят значително, ще намалят остротата им, ще ги модифицират към значително по-лесна преодолимост.

“Времето на безотговорност” и лекомислие на сушата по отношение на “морските дейности” безвъзвратно приключи през 2008 година. А отговорният поглед означава и по-далновидна общочовешка визия.

Повсеместната днес “петролна икономика” спонтанно възникна от пазарния световен океан. Тя е силно лобистка, влиятелна, мрежите ѝ са оплели всяка държавна власт по света. Публична тайна е, примерно, че въпросната икономика дългогодишно пречатваше успешната разработка на алтернативни автомобилни двигатели. Нейните представители продължават да твърдят, образно казано, че земята е плоска и движението достатъчно далеко “на изток или на запад” неминуемо ще ни доведе до бездната на края на нашия свят. В резултат понастоящем практически всичко в модерната цивилизация се прави от нефт или е “закачено за нефта”, от бензина, дизела и съществена част от електричеството, от домашните и офисните мебели, през облеклото, та чак до настилката на улиците и магистралите.

Президентът Обама със своя двадесет и пет годишен план за 80%-но преминаване в САЩ към възобновяеми енергийни източници до 2035 година

показва дръзновение, сравнимо с това на големи мореплаватели като Колумб и Магелан.

Каква геополитическа и технологична карта на света би начертал пробив от подобен род подлежи засега само на гадания. Може обаче определено да се твърди, че през следващите десетилетия на човечеството многоаспектно му предстои откриването на нови земи и ресурси, съответно, помним от усвояването на Америка, прилив на богатства и увеличаване на благосъстоянието, икономически подем, заселване на нови физически и духовни територии, развитие на нов бизнес, откриване на неоткрити иновативни стопански пространства...

Бъдещата, небазирана на нефт икономика съществено би разместила днешните икономически приоритети, потоци и баланси. Полезно би било и нестабилното българско корабче овреме да заплува в тази, все по-проясняваща се световна посока. Но за въпросната цел са необходими инвестиции в наука и образование, заедно с разумно държавно регулиране, а не необосновани икономии, вчерашно либертарианство и фискална фиксация точно през дънните, стагнационните фази на кризисното развитие. Написаното от Кругман: “С други думи, рецесиите могат да бъдат избегнати, просто печатайки пари и понякога (обикновено) се коригират учудващо лесно”, както и “Но също така си остава истина твърдението, че строга фискална политика плюс свръхнадценена валута генерират рецесии.”¹ означават за българските условия, тези на диктуваната от предвидливостта на разума неприкосновеност на валутния борд, своевременно няколкогодишно поред вкарване на ликвидност в нашата икономика под формата на външни заеми, на първо време на сума от около 3 милиарда евро. Отливът на чуждестранни инвестиции и на други

¹ Вж. пак там, стр. 23 и 118

заемни активи от банковия и небанковия сектор у нас антициклично следва да бъде компенсиран с прилив на средства, които трябва да бъдат осигурени по държавен път.

По линия на историческите аналогии визираната по-горе инициатива на Обама, естествено ни препраща също към Атлантическата харта, подписана от Рузвелт и Чърчил на линеен кораб край Нюфаундленд през 1941 година, сложила началото на края на колониалното разделение на света и отворила вратите за свободния глобален пазар. Неслучайно, впрочем, съдържанието на въпросния документ включва и “възстановяването на суверенните права на народите”. Забележете, не на правата на неблагоприятните банкери, не на тези на недалновидните предприемачи и спекуланти, не на империализма в разнообразните му форми, а истински по демократичному – на правата на хората. Кое то, да отидем още по-назад, от своя страна е своеобразен приемствен отглас на визионерски лансираното още от президента Удроу Уилсън “самоопределение”, от чието пренебрегване България е сред най-пострадалите във Версай. И модерната “суша”, и модерният “океан” днес би трябвало да се върнат към посочените,

доказали се като непреходни, базови многократно премислени и изстрадани духовни човешки и държавнически ценности.

На широката българска публика не е известно, че сред най-обидните епитети, които дясноконсервативните среди в Щатите отправят към президента Обама на челно място фигурират “европеец” и “социалист”? Възгледите и изявленията на американския държавен ръководител напоследък сложиха пръст в още една открита рана на световната икономика – перманентната, узаконената един вид, спекула с цените на основните горива и суровини.

Позабравено през последните десетилетия, но неотменимо правило е, че пазарите, които не са конкурентни, задължително подлежат на регулиране. Явно е, че не само ние, българите, страдаме от произвола по бензиностанциите, поставящ икономически прегради по “пътя ни към морето”. А след като е така, значи все пак се е появила, в мрака е замъждукал може би маякът на някаква крехка надежда. След бури, безветрия, мъчителни лишения и болести на океанския хоризонт като че ли най-сетне се привижда ивица земя. И дано това да не се окаже пореден мираж в многолетната човешка история.